

بہزاد یعقوبی

۱۳۹۶

سرشناسه	: یعقوبی، بهزاد، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: مساجد دارالخلافة / بهزاد یعقوبی؛ ویراستار راضیه کریمی.
مشخصات نشر	: تهران : دارالخلافة، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۵۴۰ ص.:: مصور (بخشی رنگی)؛ ۲۳*۲۴ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۸۵۷۰-۰-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص-۵۴۰.
موضوع	: مساجد ها - ایران - تهران
موضوع	: Mosques - Iran - Tehran
رده بندی کنگره	: DSR ۱۳ / ی ۷ م ۴ ۱۳۹۶
رده بندی دیوی	: ۹۵۵ / ۱۲۱ - ۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۴۹۰

مساجد دارالخلافة

نویسنده: بهزاد یعقوبی

عکس: سید بهاء الدین بنی طبا، آیدین قشلاقی

ویراستار: راضیه کریمی

طراح جلد و صفحه آرایی: سید بهاء الدین بنی طبا

لیتوگرافی و چاپ: کیهان گرافیک

صحافی: کیارش

چاپ اول: ۱۳۹۶ / ۱۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۸۵۷۰-۰-۵

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر برای انتشارات دارالخلافة محفوظ است و هر گونه استفاده از آن منوط به اخذ مجوز کتبی می باشد.

انتشارات دارالخلافة
تلفن پخش ۰۲۱-۵۵۹۸۲۱۰

فهرست

مسجد امام حسین (ع)	۴۱
مسجد امام حسین (ع)	۴۱
مسجد امام سجاد (ع)	۴۱
مسجد امیرالمؤمنین (ع)	۴۲
مسجد امین الدوله	۴۲
مسجد انصاری	۴۳
مسجد ایلچی کبیر	۴۴
مسجد بهاری	۴۵
مسجد بین الحرمین	۴۵
مسجد پاچنار	۴۵
مسجد تاجر اصفهانی	۴۶
مسجد جامع	۴۶
مسجد جزایری	۵۲
مسجد جوادالائمه (ع)	۵۲
مسجد چال	۵۳
مسجد چهارده معصوم	۵۴
مسجد چهارسوق بزرگ	۵۵
مسجد چهارسوق کوچک	۵۵
مسجد چهارباغ	۵۵
مسجد حاج ابوالفتح	۵۶
مسجد حاج صفیعلی	۵۶
مسجد حجتیه	۵۷
مسجد حر	۵۷
مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۵۷
مسجد حضرت زینب (س)	۵۸
مسجد حضرتی	۵۸
مسجد خاتم الاوصیاء	۵۹
مسجد خاتم النبیین	۵۹
مسجد خازن الملک	۵۹
مسجد زید کوچک	۶۰

محلله ارگ :

مسجد حکیم هاشم	۲۰
مسجد درب اندرون	۲۱
مسجد توحید	۲۲
مسجد امام حسن مجتبی (ع)	۲۳
مسجد تکیه دولت	۲۴
مسجد ارگ	۲۴

محلله بازار و توابع :

مسجد آقا بهشتی	۳۴
مسجد آقا میرزا مسیح	۳۴
مسجد آقاباقری ها	۳۴
مسجد آیت الله خویی	۳۴
مسجد ابوالفضل (ع)	۳۵
مسجد اتفاق	۳۵
مسجد الاقصی	۳۵
مسجد الزهراء	۳۶
مسجد الزید	۳۶
مسجد الفاطمه (س)	۳۶
مسجد الهادی	۳۷
مسجد امام (ره)	۳۷
مسجد امام حسن مجتبی (ع)	۴۰
مسجد امام حسن مجتبی (ع)	۴۰

محله چاله میدان و توابع :

۱۵۶	مسجد آیت الله تنکابنی
۱۵۶	مسجد آیت الله فومنی
۱۵۷	مسجد ابوالفضل (ع)
۱۵۷	مسجد اخوان اسلامی
۱۵۸	مسجد ادیب
۱۵۸	مسجد الزهرا (س)
۱۵۹	مسجد امام جعفر صادق (ع)
۱۵۹	مسجد امام حسن مجتبی (ع)
۱۵۹	مسجد امام حسن مجتبی (ع)
۱۶۰	مسجد امام سجاد (ع)
۱۶۰	مسجد امام محمد باقر (ع)
۱۶۰	مسجد امام محمد باقر (ع)
۱۶۱	مسجد امامزاده یحیی (ع)
۱۶۲	مسجد باب الحوائج
۱۶۲	مسجد بقیه الله (عج)
۱۶۲	مسجد توفیق
۱۶۲	مسجد ثامن الائمه (ع)
۱۶۳	مسجد جعفر طیار
۱۶۳	مسجد چغتای
۱۶۳	مسجد حاج ابوالفتح
۱۶۴	مسجد حاج سید احمد امدادی
۱۶۵	مسجد حاج علی اکبر شرازی
۱۶۶	مسجد حمام قبله
۱۶۶	مسجد حمام گلشن
۱۶۷	مسجد حمزه سیدالشهداء (ع)
۱۶۸	مسجد حوری
۱۶۸	مسجد خاتم الانبیاء
۱۶۸	مسجد خندق آبادی
۱۶۹	مسجد رضویه

۶۱	مسجد سجاد
۶۱	مسجد سجادیه
۶۱	مسجد سعادت
۶۱	مسجد سید عزیزالله
۶۴	مسجد سیدالشهداء
۶۴	مسجد شوشتری
۶۴	مسجد شیخ عبدالحسین
۶۸	مسجد شیخ علی
۶۸	مسجد صاحب العصر و الزمان (عج)
۶۸	مسجد عبدالله خان
۶۹	مسجد فاطمه الزهراء (س)
۶۹	مسجد فاطمیه
۷۰	مسجد قائمیه
۷۰	مسجد قبله
۷۰	مسجد محمدیه
۷۱	مسجد محمدیه
۷۱	مسجد مظفری
۷۲	مسجد ملک آباد
۷۳	مسجد ملک التجار
۷۴	مسجد موسی بن جعفر (ع)
۷۴	مسجد موسی بن جعفر (ع)
۷۵	مسجد میرزا موسی وزیر
۷۵	مسجد میرزا شفیع
۷۶	مسجد ناروندی
۷۷	مسجد نور
۷۷	مسجد وحدت
۷۷	مسجد هرنندی
۷۸	مسجد هفت تن
۷۸	مسجد همت
۷۹	مسجد همدانی ها

۲۴۶	مسجد ابراهیم خلیل (ع)	۱۶۹	مسجد روحانی
۲۴۷	مسجد اقصی	۱۷۰	مسجد سرپولک
۲۴۸	مسجد اکباتان	۱۷۱	مسجد سید اسحاق
۲۴۸	مسجد المصطفی	۱۷۲	مسجد شاهچراغی
۲۴۸	مسجد المهدی	۱۷۲	مسجد شاهزاده علی اصغر (ع)
۲۴۹	مسجد امام حسن مجتبی (ع)	۱۷۲	مسجد شهاب الملک
۲۴۹	مسجد امام رضا (ع)	۱۷۴	مسجد صاحب الامر (عج)
۲۴۹	مسجد امین السلطان	۱۷۴	مسجد صاحب الزمان (عج)
۲۵۰	مسجد انصار	۱۷۵	مسجد صاحب جمع
۲۵۱	مسجد بی بی یزدی	۱۷۵	مسجد طوس
۲۵۱	مسجد توحید	۱۷۵	مسجد علوی
۲۵۱	مسجد جامع جمهوری	۱۷۷	مسجد فیلسوف الدوله
۲۵۲	مسجد حاج نائب	۱۷۹	مسجد قائم
۲۵۲	مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۱۷۹	مسجد قرقانی ها
۲۵۲	مسجد خیر	۱۸۰	مسجد کاظمیه
۲۵۳	مسجد سادات اخوی	۱۸۰	مسجد لرزاده
۲۵۳	مسجد سپهسالار	۱۸۱	مسجد لواسانی
۲۶۲	مسجد سجاد	۱۸۵	مسجد محمدی
۲۶۳	مسجد سراج الملک	۱۸۵	مسجد معمارباشی
۲۶۵	مسجد سراج دچک	۱۸۷	مسجد ملا محمد جعفر
۲۶۵	مسجد سقاری	۱۸۸	مسجد مهدویه
۲۶۶	مسجد شفایحیا	۱۸۹	مسجد نور
۲۶۶	مسجد شیشه	۱۸۹	مسجد نوری
۲۶۷	مسجد صاحب الزمان (ع)	۱۸۹	مسجد ولیعصر (عج)
۲۶۷	مسجد علی بن الحسین (ع)	۱۹۰	مسجد همت آباد
۲۶۷	مسجد علی بن موسی الرضا (ع)	۱۹۰	مسجد همدانی ها
۲۶۸	مسجد فائق		
۲۶۸	مسجد فخرالدوله		
۲۷۰	مسجد قائم	۲۴۶	مسجد آشتیانی ها
۲۷۱	مسجد کوچک لاله زار	۲۴۶	مسجد اباذر

محلہ دولت :

۳۲۹	مسجد حسنین (ع)	۲۷۱	مسجد لاله زار
۳۳۰	مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۲۷۲	مسجد مجد الدوله
۳۳۰	مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۲۷۴	مسجد معزالدوله
۳۳۰	مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۲۷۵	مسجد منشور
۳۳۰	مسجد حضرت ابوالفضل (ع)	۲۷۵	مسجد میرآخور
۳۳۰	مسجد حیدری	۲۷۶	مسجد میرفخرایی

محله سنگلج و توابع :

۳۳۱	مسجد دارالسلام	۲۷۶	مسجد هدایت
۳۳۱	مسجد دباغ خانه	۲۷۸	مسجد هفتاد و دو تن
۳۳۲	مسجد دوست علی خان	۳۲۰	مسجد احمدیه
۳۳۲	مسجد رضا قلی خان	۳۲۰	مسجد الحسینی
۳۳۳	مسجد رقیه (س)	۳۲۰	مسجد الزهراء
۳۳۴	مسجد زعیم	۳۲۲	مسجد الله
۳۳۴	مسجد سادات هندی	۳۲۲	مسجد المهدی
۳۳۴	مسجد سلطانی	۳۲۲	مسجد امام جعفر صادق (ع)
۳۳۵	مسجد شارعی	۳۲۳	مسجد امام حسین (ع)
۳۳۵	مسجد صاحب الزمان	۳۲۳	مسجد امام رضا (ع)
۳۳۵	مسجد صنیع دیوان	۳۲۳	مسجد امام سجاد (ع)
۳۳۵	مسجد علی بن ابیطالب (ع)	۳۲۴	مسجد ایروانی
۳۳۶	مسجد نحره	۳۲۴	مسجد بینایی
۳۳۶	مسجد فیض	۳۲۴	مسجد پنبه چی
۳۳۷	مسجد قاسمی	۳۲۵	مسجد توحید
۳۳۷	مسجد قنات آباد	۳۲۵	مسجد چال حصار
۳۳۷	مسجد قندی	۳۲۶	مسجد حاج باقر فخار
۳۳۹	مسجد قندی	۳۲۶	مسجد حاج رجبعلی
۳۴۰	مسجد گذر قلی	۳۲۸	مسجد حاج قاسم فخار
۳۴۱	مسجد محمدیه	۳۲۸	مسجد حاجیه کوکب سرشار
۳۴۱	مسجد مستوفی الممالک	۳۲۹	مسجد حریری
۳۴۲	مسجد مشیرالسلطنه		
۳۴۴	مسجد مظهری		
۳۴۴	مسجد معیرالممالک		

مسجد مقدس	۳۴۷	مسجد خلخالی ها	۴۲۹
مسجد منیرالسلطنه	۳۴۷	مسجد دانگی	۴۲۹
مسجد موسی بن جعفر (ع)	۳۴۹	مسجد رضاقلی خان	۴۳۰
مسجد میرزا عیسی وزیر	۳۵۰	مسجد رضائیه	۴۳۱
مسجد میرزا یونس خان	۳۵۲	مسجد رقیه (س)	۴۳۲
مسجد نور	۳۵۳	مسجد زینب کبری (س)	۴۳۲
مسجد ولی الله اعظم	۳۵۳	مسجد سادات اخوی	۴۳۳
مسجد همت آباد	۳۵۳	مسجد سپهدار	۴۳۳
مسجد یزدی	۳۵۴	مسجد شاه آبادی	۴۳۴
		مسجد شهدای سرچشمه	۴۳۴
		مسجد شیخ عبدالنبی نوری	۴۳۵
		مسجد شیخ علی	۴۳۶
		مسجد صاحب الزمان (عج)	۴۳۶
		مسجد ضیاءالدوله	۴۳۶
		مسجد لواسانی	۴۳۶
		مسجد محمدیه	۴۳۷
		مسجد محمودیه	۴۳۷
		مسجد مکتب الرضا (ع)	۴۳۸
		مسجد ماک	۴۳۹
		مسجد سنک	۴۳۹
		مسجد منتظرانمهدی	۴۳۹
		مسجد نظام الدوله	۴۴۰
		مسجد نور	۴۴۰
		مسجد هفت دختران	۴۴۱
مسجد آغا بهرام	۴۱۴	اعلام	۴۸۳
مسجد آقا محمود	۴۱۵	جدول نشانی و قدمت مساجد دارالخلافه	۵۱۹
مسجد آقا میر	۴۱۶	اولین آمار مساجد و مدارس دارالخلافه	۵۳۷
مسجد آقا جلال	۴۱۶	کتابنامه	۵۴۰
مسجد آل بتول	۴۱۷		
مسجد ابوالفضل (ع)	۴۱۷		
مسجد امام حسن عسگری (ع)	۴۱۷		
مسجد بهاءالدوله	۴۱۷		
مسجد بهشتی	۴۱۸		
مسجد پامنار	۴۲۰		
مسجد پیرزن	۴۲۱		
مسجد پیرقلی خان	۴۲۱		
مسجد ثامن الائمه	۴۲۲		
مسجد جوادالائمه	۴۲۲		
مسجد حاج قنبر علی خان	۴۲۲		
مسجد حضرت خدیجه (س)	۴۲۴		
مسجد حضرت زینب (س)	۴۲۴		
مسجد حوض	۴۲۴		
مسجد خان مروی	۴۲۵		

دیاچه

مسجد از ابتکارات پیامبر و همزاد با اسلام نخستین نهاد عمومی و مردمی جامعه اسلامی است. اولین ساخته دست رسول گرامی مسجد قباست که در راه مکه و مدینه ساخته شد و بعد که آن حضرت در یثرب فرود آمدند، بلافاصله با انتخاب زمینی در میان شهر دست به کار بنای مسجد شدند. در آن زمان، در مدینه دو قبیله بزرگ و خویشاوند اوس و خزرج درگیر کشاکش و رقابت‌های بی حاصل و خونین بودند. سخنبر برای تشکیل حکومت اسلامی نخست می‌بایست مشکلات مدینه را از همه مهم‌تر درگیری‌ها و اختلاف‌های قبیله‌ای آن‌ها، را حل می‌کرد. به‌اضافه این‌که مسلمانان پیوسته از مکه به مدینه مهاجرت می‌کردند. بدین ترتیب می‌توان گفت ترکیب جمعیتی یثرب دچار تحول اساسی شده بود و استعداد اختلاف و درگیری حتی بیش‌تر از پیش وجود داشت. نخستین علامت ظاهری و کالبدی که یثرب را تبدیل به مدینه کرد، همین نهاد مسجد بود. از این رو بود که مسلمانان هر جا که عنوان شهر می‌یافت نخست پرچم مسجد برپا می‌کردند. مسجد مدینه با همکاری همه قبایل ساخته شد و پیوند برادری میان مردم شهر در همین ساخت و ساز مسجد صورت گرفت و بعدها این اخوت در آن جا استمرار یافت و این هم‌نشینی زمینه رفع کدورت‌ها را فراهم آورد. چنین است که می‌گویند مسجد، در هر جا که باشد، پایه وحدت مسلمین است و مسجد الحرام پایه همبستگی مسلمانان جهان. هر چند کسانی بودند که می‌خواستند با شکل و شمایل مسجد هدف دیگری را دنبال کنند و موجب تفرقه در جمع مسلمانان شوند. مسجد ضرار در مدینه در دوره رسول و مسجد اشعث در

کوفه در دوره امیر از مساجد ملعونه بودند. وقتی اسلام به ایران رسید، برای ساخت مسجد چندان مشکلی نبود زیرا ایرانیان با این واژه آشنا بودند و به پرستشگاه‌های خودشان «مزگت» می‌گفتند. مزگت ریشه‌ای آرامی دارد و از حوزه بین‌النهرین یا میان رودان وارد زبان فارسی شده بود و به معنای محل پرستش است. قرآن به این واژه تحوّل معنایی بخشیده و آن را خانه خدا دانسته است، چنانکه می‌فرماید: **وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا** (سوره جن، آیه ۱۸). کاربرد این واژه در این معنا هنوز هم رایج است و در مناطقی در ایران که زبانشان دست نخورده مانده، بیشتر دیده می‌شود. در همان سال‌هایی که در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی خدمت می‌کردم، سابقاً در سیرات فرهنگی، که از مجموعه‌های آن وزارت خانه بود، در سال ۱۳۷۹ سببی را در تالش، در بخش اسالم، اثری ملی و یکی از عجایب گیلان ثبت کرد. به نام «اسپی مزگت» (مسجد سپید). بنا به نظر کارشناسان در این مسجد آثاری از بقایای آتشکده‌ای از عهد ساسانی وجود دارد. مشابه چنین وضعی را در برخی مساجد کهن، مانند مسجد جامع اصفهان، می‌توان سراغ گرفت و شاید بتوان به این نتیجه رسید که بنای آتشکده و مسجد در اساس معماری آن قدر به هم نزدیک بودند که به راحتی امکان تبدیل آن وجود داشت. البته این شیوه رایج میان مسلمانان نیز نبوده که پرستشگاه‌های کهن را ویران نمی‌کردند و آن را به مسجد بدل می‌نمودند.

قدیمی‌ترین مسجد تهران، مسجد جامع بازار است. محققان، شبستان عتیق را، همچنان‌که از نام آن برمی‌آید، با قدمت بیشتری می‌دانند

و آن را از آثار دوره شاه عباس دوم صفوی برمی شمارند. اما بررسی های باستان شناسی و اسناد وقفی درباره این مسجد نشان می دهد که سابقه بنای آن قطعاً بیش از این زمان است؛ از آن قدیمی تر شبستان معروف به شاه آبادی است که با احتساب طول و عرض و فاصله ستون ها و مصالح به کار رفته، عمر آن را حتی تا دوره آل بویه پیش می برند.

می دانیم ری، که امروزه بخش مهمی از تهران است، مساجد معروفی، مانند مسجد جامع ری در محله مهدی آباد، داشته که از بناهای دوره سومین خلیفه عباسی بوده، همچنین مزار حضرت عبدالعظیم حسنی است که در آن ایام در بیرون از بارو قرار داشته و کارکرد مسجد نیز داشته است.

در دوره پایتختی تهران چندین مسجد بزرگ ساخته شد. مساجد مهم این دوره با وقایع تاریخی و ریویزی نزدیک دارند و بدون آن ها تاریخ معاصر را نمی توان به درستی درک کرد. مسجد - مدرسه سپهسالار در سبک بنا، از لحاظ انتظام فضایی شباهت به مسجد چهار ایوانی متداول در معماری ایرانی و از نظر نحوه استقرار مسجد، که دسته ها تحت تأثیر مسجد ایاصوفیا در آناتولی (استانبول) و یادگار اری است که رقابت سیاسی قدیمی و گسترده ای بین سلاطین ایران و عثمانی جو داشت و ناصرالدین شاه تهران را مرکز خلافت اسلامی خواند و نام داران رفیع برای پایتخت برگزید. مسجد شیخ عبدالحسین (شیخ العراقین) از آثار مهم این امیرکبیر ساخته شد و امروزه به نام مسجد ترک ها خوانده می شود که نشانگر حضور موثر آذربایجانی ها در داد و ستد در پایتخت است. زمینه سازی قیام ۱۵ خرداد پس از کشتار فیضیه در این مسجد برگزار شد و در آن حجه الاسلام محمدتقی فلسفی با خواندن متنی در شش ماده، دولت علم را به شیوه ای نمادین، برای نخستین بار در مسجد، استیضاح کرد. مسجد سلطانی که در کنار آن بازار زرگرا، شاید به نشانه ثروت و شوکت شاهانه، قرار دارد به واقع در رقابت با پایگاه مردمی مسجد جامع ساخته شد و امامت جماعت آن در اختیار امام جمعه رسمی حکومت قرار داشت که از خاندان عالم خیز خاتون آبادی از اصفهان بودند و مقابر این خانواده بنای رفیعی است در جنوب تهران مشهور به سر قبر آقا که برخی از مشاهیر فرهنگ ایران نیز در آن جا آرمیده اند. مسجد سلطانی بعدها از مهم ترین پایگاه های مشروطه خواهی شد و برخی از بزرگان این نهضت مانند سید جمال الدین واعظ (پدر سید محمدعلی جمال زاده) و میرزا نصراله ملک المتکلمین (که مقبره او پشت پادگان حر (باغشاه) قرار دارد) در آن جا

نقش آفرین شدند. مسجد سپهسالار قدیم (میرزا محمد خان سپهسالار) از مهمترین مسجد - مدرسه های دارالخلافه هست که سبک مساجد چهار ایوانی را به معماری تجدیدگرای مرسوم دوره ناصری، با شیوه ای استادانه، تغییر می دهد و در شرق و غرب صحن، رواقی ستون وار استقرار می دهد. در زمان ملی شدن نفت، به ویژه تا زمانی که نقاری میان مصدق و کاشانی پدید نیامده بود، مساجد خیابان جمهوری و پامنار و بازار در زمانی کوتاه نقشی جدی ایفا کردند. انقلاب اسلامی هم برخاسته از مساجد بود و از همان خرداد ۴۲، در دارالخلافه مردم، مسجد جامع و مساجد بزرگ بازار را مرکز جنبش اسلامی برگزیدند و رفته رفته مساجد دیگر هم به پشتیبانی از این جنبش برخاستند و فعال شدند.

با آغاز دوره پهلوی از ساخت و ساز مساجد بزرگ چندان خبری نیست، هرچند نمونه هایی مانند مسجد دانشگاه تهران قابل ذکر است، ولی با مهاجرت گسترده به تهران، شاهد شکلگیری مساجد محلی هستیم که هر کدام اختصاص به یکی از محلات و اقشار مهاجر دارد. نقش آفرینی این مساجد در انسجام اجتماعی کم نظیر است و به واقع بنیان انقلاب اسلامی، بیشتر از همین مساجد شکل گرفت. در میان آثار انتشار یافته کمتر به این قبیل مساجد پرداخته اند ولی این اثر برای نخستین بار توجهی ویژه به مساجد محلی داشته و از این حیث امتیازی خاص دارد.

هم چنان که سرگذشت مسجد با تاریخ اسلام گره خورده، مساجد تهران، به ویژه مساجد دارالخلافه با تاریخ معاصر، پیوندی ناگسستنی دارند. به قیق درباره هریک به روشن شدن زوایای دیگری منجر خواهد شد. از خانه مراد یعقوبی سپاسگزاریم که به گردآوری اطلاعاتی درباره دارالخلافه به بهره مساجد کوچک و محلی آن، همت گماشته اند و راهی را که بزرگانی نظیر محمدتقی مصطفوی و حسن حبیبی آغاز کرده بودند، بی رهرو نگذاشت. همکاری این اثر را نیز آقای سید بهاء الدین بنی طبا انجام داده و به خوبی از عهده آن برآمده است.